

Zwalczanie chorób zakaźnych zwierząt gospodarskich – wybrane aspekty prawne

1. Zagadnienia wstępne

Działalności rolniczej, w tym w szczególności produkcji zwierzęcej, towarzyszy bardzo duża niepewność. Jest ona w znacznej mierze narażona na oddziaływanie czynników niezależnych od woli człowieka, o charakterze zewnętrznym. Efektywność produkcji zwierzęcej jest między innymi uzależniona od bezpieczeństwa zdrowotnego poszczególnych osobników, które odnosi się zarówno do materiału genetycznego, jak i zwierząt będących przedmiotem obrotu. Istotnym elementem kształującym produktywność jest występowanie chorób zakaźnych. Ich przyczyna leży w pojawianiu się wielu różnych czynników etiologicznych, do których zalicza się: wirusy, priony, bakterie, riketsje oraz grzyby.

Choroby zakaźne, ze względu na sposób powstawania lub szerzenia się, stanowią zagrożenie dla zdrowia innych osobników oraz ludzi. Ich wystąpieniu najczęściej towarzyszą duże straty w produkcji, które w ostateczności mogą prowadzić do całkowitego jej wygaszenia. Implikują one wiele problemów natury ekonomicznej i społecznej dla producenta rolnego oraz hodowcy.

Jak zauważają F.M. Tomley i M.W. Shirley, niektóre „niszczyielskie” choroby zwierząt gospodarskich są endemiczne w wielu częściach świata, przy czym nadal pojawiają się zagrożenia ze strony starych i nowych patogenów². Ich występowanie często jest potęgowane przez postępujące zmiany klimatyczne, stosowane praktyki rolnicze, a także zmieniającą się demografię. Czynniki te stwarzają szczególnie korzystne warunki dla rozprzestrzeniania chorób, również na nowych geograficznych obszarach i przemieszczania już istniejących. Jednocześnie warto dodać, że problem występowania chorób zakaźnych zwierząt nie jest nowy, a człowiek zmagają się z nim

1 Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu.

2 Szerzej F.M. Tomley, M.W. Shirley, *Livestock infectious diseases and zoonoses*, „Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences” 2009, nr 27, s. 2637-2642.

od zarania dziejów, przyjmując różne postawy i stosując odpowiednie instrumenty prawne³.

Przedmiotem artykułu jest analiza zaproponowanych przez ustawodawcę rozwiązań prawnych mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa zwierząt gospodarskich w obliczu występowania i rozprzestrzeniania się chorób zakaźnych. W szczególności chodzi o udzielenie odpowiedzi na pytanie, jaka jest rola lekarza weterynarii, działającego jako podmiot publiczny, a także na ile stosowane przez niego instrumenty prawne ograniczają prowadzenie produkcji zwierzęcej. Koncyptowaniu poddana jest przede wszystkim regulacja krajowa oraz aktualne orzecznictwo sądów powszechnych.

Podjęmowane zagadnienia są niezmiernie istotne. Choroby zakaźne zwierząt gospodarskich stanowią poważne zagrożenie dla zdrowia i dobrostanu zwierząt na całym świecie, a ich skuteczna kontrola ma kluczowe znaczenie dla rolnictwa, ochrony i zapewnienia krajowych oraz międzynarodowych dostaw żywności, a także łagodzenia ubóstwa na obszarach wiejskich w krajach rozwijających się.

Problematyka chorób zakaźnych wydaje się być ważna także z uwagi na zagrożenia występowania obecnie różnych ognisk i jednostek chorobowych. Należy tu chociażby wspomnieć o takich chorobach, jak ptasia grypa czy afrykański pomór świń (ASF). Ich występowanie oddziałuje nie tylko na gospodarkę państwa, na terenie którego została wykryta, ale też na handel międzynarodowy. W celu ochrony własnego rynku, wiele państw wprowadza rygorystyczne środki dla importu zwierząt czy ich produktów pochodnych. Środki te są wspierane przez międzynarodowe przepisy i procedury kontroli ustalone przez Międzynarodową Organizację Zdrowia Zwierząt (OIE)⁴.

Zagadnienia dotyczące zdrowia zwierząt gospodarskich zostały ukształtowane przepisami unijnymi oraz krajowymi. Unijnym aktem prawnym, który kształtuje omawiane zagadnienia, jest rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/429 z dnia 9 marca 2016 r. w sprawie przenośnych chorób zwierząt oraz zmieniające i uchylające niektóre akty w dziedzinie zdrowia zwierząt („Prawo o zdrowiu zwierząt”)⁵. Celem przewidzianych w rozporządzeniu rozwiązań prawnych jest zapewnienie wysokich norm dotyczących zdrowia zwierząt i zdrowia publicznego, racjonalnego rozwoju rolnictwa oraz podniesienie skuteczności stosowanych przepisów⁶.

3 Piszą na ten temat: P. Listos, M. Dylewska, M. Gryzińska, Rys historyczny prawnych aspektów ochrony weterynaryjnej zwierząt w Polsce, „Przegląd Prawa i Administracji” 2017, nr 108, s. 115-125.

4 Zob. F. Junker, J. Komorowska, F. van Tongeren, Impact of Animal Disease Outbreaks and Alternative Control Practices on Agricultural Markets and Trade: The case of FMD, OECD Food, Agriculture and Fisheries Working Papers 2009, nr 19, OECD Publishing.

5 Dz.Urz. UE L 84 z dnia 31.03.2016, s. 1-208.

6 Tak pkt 4 Preambuli rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/429.

Problematyka szerzenia się chorób i konieczność ich ograniczania została zawarta w ustawie z dnia 11 marca 2004 r. o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt (dalej: Uoz)⁷. Jej uchwalenie nastąpiło wraz z implementowaniem do polskiego porządku prawnego rozwiązań stosowanych w Unii Europejskiej i dotyczyło objęcia ochroną weterynaryjną zwierząt gospodarskich. U podstaw ochrony zdrowia zwierząt leży konieczność zagwarantowania bezpieczeństwa i nienaruszalności interesu publicznego, jakim jest zdrowie ludzi, co zostało między innymi wyrażone w art. 68 Konstytucji RP. Stąd wynika również bardzo istotna rola powierzona organowi publicznemu w tym zakresie, tj. lekarzowi weterynarii. Nie podlega jednak wątpliwości fakt, że skuteczność w zwalczaniu chorób zakaźnych w dużej mierze zależy od ścisłej współpracy producentów rolnych, posiadaczy zwierząt, hodowców oraz służb weterynaryjnych. Ponadto, jak wskazano w wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 stycznia 2004 r. (sygn. K 14/03), konstytucyjny obowiązek zapobiegania i zwalczania chorób zakaźnych musi odbywać się w postaci realnych, rzeczywistych działań, z wykorzystaniem wszelkich możliwych, dostępnych środków⁸. Ma się to odbywać bez narażenia zdrowia i życia obywateli na niebezpieczeństwo ich utraty lub uszczerbku. Zdaniem Ł.B. Pilarza, Konstytucja daje gwarancję zapewnienia obywatelom takich rozwiązań prawnych, które zapewnią skuteczną opiekę zdrowotną dla ludzi i zwierząt⁹.

Warto podkreślić, że stanowiąc normy prawne w zakresie zdrowia zwierząt, kluczowe znaczenie ma uwzględnienie powiązań między zdrowiem zwierząt a zdrowiem publicznym, środowiskiem, bezpieczeństwem żywności i paszy, dobrostanem zwierząt, bezpieczeństwem żywnościowym oraz kwestiami gospodarczymi, społecznymi i kulturowymi. W związku z tym formułowanie ich treści wymaga uwzględniania wszystkich tych kwestii, co często czyni je skomplikowanymi.

2. Prowadzenie produkcji zwierzęcej a działalność nadzorowana

Zasadniczo prowadzenie produkcji zwierzęcej wymaga spełniania zasad dobrostanu zwierząt, w tym w szczególności ustalonych przez ustawodawcę indywidualnych wymagań dla poszczególnych ras. Ich adresatem jest każdy posiadacz zwierzęcia gospodarskiego, czyli osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej. Omawiane normy prawne obejmują zatem każdy podmiot władający zwierzęciem, w tym również tymczasowo, bez względu na etap, czy typ produkcji zwierzęcej. Najczęściej do grona tych osób należą rolnik oraz hodowca.

7 Tekst jedn. Dz.U. z 2014 r. poz. 1539 ze zm.

8 Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 stycznia 2004 r., sygn. akt K 14/03, Dz.U. Nr 5, poz. 37.

9 Zob. Ł.B. Pilarz, Administracyjny nadzór epidemiologiczny – rola lekarza weterynarii, „Weterynaria News” z 8.04.2014, <http://weterynarianews.pl>, (dostęp: 8.10.2017).

Formułując zakres ustawy o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt, ustawodawca dostrzegł potrzebę wzmoczonej ochrony weterynaryjnej w odniesieniu do podejmowania i prowadzenia pewnych rodzajów działalności, których przedmiotem są zwierzęta żywe lub ich materiał biologiczny¹⁰. Chodzi tu o tzw. działalność nadzorowaną. Jej wykonywanie wiąże się z koniecznością spełnienia przez podmiot ją prowadzący szczególnych wymagań określonych dla danego rodzaju i zakresu prowadzonej działalności (art. 4 ust. 1 Uoz). Należy do nich obowiązek zapewnienia określonych warunków lokalizacyjnych, zdrowotnych, higienicznych, sanitarnych, organizacyjnych, technicznych lub technologicznych, zabezpieczających przed zagrożeniem epizootycznym, epidemicznym.

Do działalności nadzorowanej należy zaliczyć zarobkowy transport zwierząt, prowadzenie punktu kopulacyjnego lub prowadzenie zakładu drobiu, a także utrzymywanie zwierząt gospodarskich w celu umieszczenia ich na rynku lub produktów pochodzących z tych lub od tych zwierząt. Natomiast nie jest nią objęty obrót prowadzony w ramach działalności rolniczej w rozumieniu przepisów prawa działalności gospodarczej, pośrednictwa w tym obrocie lub skupu zwierząt.

3. Instrumenty prawne ochrony zdrowia zwierząt gospodarskich

Przechodząc do analizy przyjętych rozwiązań prawnych kształtujących postępowanie na wypadek wystąpienia i zwalczania chorób zakaźnych, zasadniczo można wyróżnić środki o charakterze prewencyjnym oraz restytucyjnym. Jeżeli chodzi o zapobieżenie pojawianiu się chorób, ustawodawca wskazał ogólne wymagania weterynaryjne dla chowu poszczególnych ras i gatunków zwierząt gospodarskich, ich przemieszczania oraz obrotu. Natomiast szczególne zasady sprecyzował co do chorób zakaźnych podlegających obowiązkowi zwalczania (art. 41 ust. 1 Uoz). Obejmują one grupę chorób zakaźnych i zaraźliwych łatwo rozprzestrzeniających się na inne zwierzęta, a także na ludzi. Często przybierają one formę epizootii¹¹.

Należy podkreślić, że choroby zakaźne zwalczane z urzędu obejmują tylko choroby zawarte w załączniku nr 2 do ustawy, których łącznie jest obecnie 36 oraz choroby objęte krajowymi programami zwalczania chorób zakaźnych zwierząt lub chorób odzwierzęcych i odzwierzęcych czynników chorobotwórczych, wskazanych przepisami unijnymi¹². Obowiązkowi zwalczania mogą być poddane także inne jednostki chorobowe pod warunkiem, że zostaną one zdefiniowane w rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Uzasadnieniem poszerzenia listy będzie

10 Piszą na ten temat: M. Rudy, A. Rudy, Postępowanie administracyjne przy zwalczaniu wysoce zjadliwej grypy ptaków, „Życie Weterynaryjne” 2005, nr 12, s. 744-749.

11 Szerzej H. Pawlak, M. Lipiński, Leksykon zootechniczny, Poznań, 2016, s. 51.

12 Chodzi tu o krajowe programy zwalczania chorób odzwierzęcych i odzwierzęcych czynników chorobotwórczych, które są wymienione w rozporządzeniu nr 2160/2003 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 17 listopada 2003 r. w sprawie zwalczania salmonelli i innych określonych odzwierzęcych czynników chorobotwórczych przenoszonych przez żywność, Dz.Urz. UE L 325 z dnia 12.12.2003, s. 1, ze zm.

rozwój sytuacji epizootycznej i epidemicznej. Każdorazowo będzie ona oceniana z uwzględnieniem ochrony zdrowia publicznego, a także zdrowia zwierząt. Podstawą do modyfikacji wykazu chorób zakaźnych są również zmieniające się międzynarodowe wymagania sanitarno-weterynaryjne obowiązujące w zakresie obrotu zwierzętami i produktami pochodzenia zwierzęcego.

3.1. Zwalczanie chorób zakaźnych zwierząt

Podstawowym działaniem prawnym wpływającym na bezpieczeństwo produkcji zwierzęcej jest zwalczanie chorób zakaźnych. Składa się nań wiele czynności, do których należy zgłaszanie symptomów danej jednostki chorobowej, zapobieganie dalszemu szerzeniu się jej, wykrywanie, kontrola i likwidowanie chorób, czyszczenie i odkażanie oraz właściwe postępowanie przy ponownym umieszczeniu zwierząt w gospodarstwie rolnym (art. 2 pkt 27 Uoz). To czy omawiana regulacja prawna będzie skuteczna w doborze pewnych metod i środków jest uzależnione od zastosowania najważniejszego z nich, tj. zawiadomienia organu Inspekcji Weterynaryjnej, lekarza weterynarii albo wójta (burmistrza, prezydenta miasta) o przypadku podejrzenia wystąpienia choroby zakaźnej. Stwierdza ją posiadacz zwierzęcia na podstawie występujących symptomów wymienionych przykładowo w art. 42 ust. 1 ustawy. Z zastosowaniem tego instrumentu wiąże się możliwość uzyskania w przyszłości ze środków budżetu państwa zapomogi za zwierzę, które padło, zanim organ Inspekcji Weterynaryjnej otrzymał informację o zgłoszeniu¹³.

Złożenie zawiadomienia, o którym mowa, skutkuje wskazaniem przez lekarza weterynarii właściwego sposobu postępowania, bezpiecznego zarówno dla człowieka, jak i pozostałych zwierząt. Odpowiednio w art. 44 ust. 1 i 1a Uoz zostały zawarte przepisy, które umożliwiają nakazanie posiadaczowi zwierząt zastosowanie określonych instrumentów w celu zabezpieczenia gospodarstwa przed przenikaniem czynnika zakaźnego. Ich wykorzystanie pozwoli na podjęcie skutecznych działań w przypadku wystąpienia choroby podlegającej obowiązkowi zwalczania bądź też konieczności usunięcia skutków jej wystąpienia. O ich doborze decyduje powiatowy lekarz weterynarii, w drodze decyzji administracyjnej.

Katalog instrumentów zabezpieczających jest szeroki, a obejmuje nakazy, zakazy oraz inne czynności. Odpowiednio do nakazów należy: 1) odosobnienie, strzeżenie lub obserwacja zwierząt chorych, zakażonych albo podejrzanych o zakażenie lub o chorobę; 2) wyznaczenie ogniska choroby; 3) wstrzymanie wydawania świadectw zdrowia, dokumentów handlowych lub przewozowych; 4) zabicie lub ubój zwierząt chorych lub zakażonych, podejrzanych o zakażenie lub o chorobę albo zwierząt z gatunków wrażliwych; 5) oczyszczenie i odkażenie miejsc oraz środ-

13 Zapomoga przysługuje, jeżeli stwierdzono, że zwierzę padło z powodu zachorowania na chorobę zakaźną zwierząt podlegającą obowiązkowi zwalczania.

ków transportu, ściółki, nawozów naturalnych oraz przedmiotów, z którymi miały kontakt zwierzęta chore, zakażone lub podejrzane o zakażenie lub o chorobę; 6) odkażanie rzeczy osób, które miały lub mogły mieć kontakt ze zwierzętami chorymi; 7) przeprowadzenie badań klinicznych, sekcji zwłok zwierzęcych, czy wykonywanie określonych zabiegów na zwierzętach (np. szczepień); 8) unieszkodliwienie zwłok zwierzęcych w związku ze zwalczaniem chorób zakaźnych, produktów pozyskanych od tych zwierząt oraz przedmiotów, z którymi miały kontakt zabite zwierzęta; 9) podjęcie przez posiadacza określonych działań w celu zabezpieczenia gospodarstwa przed przenikaniem czynnika zakaźnego; 10) przeprowadzanie uboju z określeniem jego warunków; 11) dokonanie transportu zwierząt lub ich zwłok do wskazanych miejsc; 12) przetworzenie produktów oraz, jeżeli jest to konieczne, zastosowanie do tego określonej technologii; 13) podjęcie czynności prowadzących do ograniczenia lub wyeliminowania czynnika chorobotwórczego.

Zakazy obejmują odpowiednio: 1) czasowe nieopuszczanie przez osoby, które były lub mogły być w kontakcie ze zwierzętami chorymi, zakażonymi lub podejrzanyymi o zakażenie lub o chorobę, ogniska choroby; 2) niekarmienie zwierząt określonymi środkami żywienia zwierząt lub pojenia z określonych zbiorników i ujęć wody; 3) wprowadzanie, przeprowadzanie i wyprowadzanie zwierząt lub sprowadzanie i wywożenie produktów, zwłok zwierzęcych i środków żywienia zwierząt w obszarze ogniska choroby; 4) używanie zwierząt w celu rozmnażania.

Ponadto lekarz w decyzji administracyjnej może określić sposób postępowania ze zwierzętami chorymi, zakażonymi lub podejrzanyymi o zakażenie lub o chorobę, zwłokami zwierzęcymi, produktami oraz środkami żywienia zwierząt zakażonymi lub podejrzanyymi o zakażenie. Ustawodawca, nie zamykając katalogu instrumentów, pozostawił lekarzowi także możliwość zastosowania innych niż te wymienione powyżej. Podstawa ich zastosowania może bezpośrednio wynikać ze stosowanych w systemie prawa polskiego przepisów Unii Europejskiej dotyczących zwalczania chorób zakaźnych zwierząt. Ich celem jest zapewnienie bezpieczeństwa epizootycznego.

Reasumując, zwalczanie chorób zakaźnych zwierząt ma na celu likwidację ich ognisk według zasad i procedur przewidzianych dla poszczególnych jednostek chorobowych. Wyróżnia się trzy grupy działań, tj. po pierwsze, eliminację z gospodarstw zakażonych padłych zwierząt. Po drugie, usuwa się i niszczy zwłoki zwierzęcych produktów pochodzących od zwierząt zakażonych, a ponadto pasz, materiału biologicznego, ściółki, obornika oraz rzeczy i przedmiotów mogących przenosić czynnik zakaźny (których nie można poddać oczyszczeniu i dezynfekcji). Po trzecie, oczyszczaniu i dezynfekcji zostaje poddane całe gospodarstwo rolne według szczegółowych procedur zatwierdzonych dla poszczególnych chorób zakaźnych.

Warto dodać, że eliminacja chorych zwierząt może być dokonana z zastosowaniem metody radykalnej poprzez zabicie wszystkich zwierząt gatunków podatnych w gospodarstwie oraz metody stopniowej eliminacji i uzdrawiania stada. Ta ostatnia polega na zabijaniu lub uboju wyłącznie zwierząt chorych i zakażonych oraz badanie reszty stada, aż do uzyskania statusu uwolnienia od danej choroby.

Zwalczanie chorób zakaźnych zwierząt to ustawowa powinność Inspekcji Weterynaryjnej. Jest ona realizowana przez odpowiednie organy inspekcji szczebla centralnego (Główny Lekarz Weterynarii), wojewódzkiego (wojewódzki i graniczny lekarz weterynarii) oraz powiatowego (powiatowy lekarz weterynarii), przy czym organem właściwym do bieżącego zwalczania ognisk chorób zakaźnych zwierząt, od momentu przyjęcia zgłoszenia o podejrzeniu choroby, poprzez jej potwierdzenie, aż do eliminacji ogniska i uzdrowienia gospodarstwa jest powiatowy lekarz weterynarii.

3.2. Zagrożenie wystąpienia choroby zakaźnej

Wskazane powyżej instrumenty oraz partykularne środki mają na celu zwalczanie chorób. Poza nimi, na skutek zmiany ustawy w 2016 r., ustawodawca dodał pewne rozwiązania stosowane w przypadku zagrożenia wystąpienia choroby zakaźnej. Zawierają one upoważnienie powiatowego lekarza weterynarii do wydania decyzji administracyjnej o charakterze nakazu lub zakazu. Ich katalog jest podobny do stosowanego przy zwalczaniu chorób, jednakże jest on węższy. Odpowiednio nakaz może dotyczyć odosobnienia, strzeżenia lub obserwacji zwierząt chorych, zakażonych albo podejrzanych o zakażenie lub o chorobę, oczyszczenia i odkażenia miejsc oraz środków transportu, rzeczy osób, które miały lub mogły mieć kontakt ze zwierzętami, przeprowadzenie badań klinicznych i sekcji zwłok, etc. Z kolei zakazy wprowadzane są odnośnie wydawania świadectw zdrowia, dokumentów handlowych lub przewozowych, jak i karmienia zwierząt określonymi środkami żywienia zwierząt lub pojenia z określonych zbiorników i ujęć wody. Ponadto posiadacz zwierzęcia może być zobowiązany do podjęcia określonych działań w celu zabezpieczenia gospodarstwa przed przenikaniem czynnika zakaźnego. W obu wariantach, decyzjom administracyjnym wydawanym przez powiatowego lekarza weterynarii nadaje się rygor natychmiastowej wykonalności.

3.3. Zagrożenie wystąpienia lub wystąpienie choroby zakaźnej zwierząt podlegającej obowiązkowi zwalczania

Nieco inny katalog instrumentów został przewidziany w art. 45 ust. 1 ustawy w przypadku zagrożenia wystąpienia lub wystąpienia choroby zakaźnej. O ile jest to choroba podlegająca obowiązkowi zwalczania, powiatowy lekarz weterynarii w drodze rozporządzenia ustala w pierwszej kolejności obszar jej występowania, uznając go za zapowietrzony lub zagrożony, wraz ze sposobem jego oznakowania.

Takie rozwiązanie pozwala na szybką jego identyfikację i przyczynia się do ograniczenia podejmowania przypadkowych czynności. Może temu towarzyszyć czasowe ograniczenie w przemieszczaniu się osób lub pojazdów w tym obszarze.

Na terenach zagrożonych zakazuje się organizowania widowisk, zgromadzeń, targów, wystaw, polowań, odłowów zwierząt łownych, etc. Ponadto ograniczeniu bądź zakazowi może ulec przemieszczanie lub obrót zwierzętami niektórych gatunków, zwłokami zwierzęcymi, produktami, surowcami i produktami rolnymi lub paszami oraz innymi przedmiotami, które mogą spowodować szerzenie się choroby zakaźnej zwierząt. W celu prostej identyfikacji zwierząt i potencjalnych zagrożeń, jakie mogą one za sobą nieść, powiatowy lekarz weterynarii może nakazać zaopatrywanie zwierząt lub produktów w świadectwa zdrowia wystawiane przez urzędującego lekarza weterynarii.

Po stronie posiadaczy chorych osobników leży obowiązek zgłaszania lekarzowi miejsc ich pobytu. Lekarz może również nakazać szczepienie zwierząt, a także oczyszczenie miejsca, w którym one przebywają. Do działań stosowanych w przypadku zagrożenia wystąpienia lub wystąpienia choroby zakaźnej należy podjęcie określonych czynności w celu zabezpieczenia gospodarstwa przed przenikaniem czynnika zakaźnego, w tym utrzymywanie zwierząt, ich karmienie lub pojenie, w szczególności dla danego gatunku i zalecany przez lekarza weterynarii sposób.

4. Obowiązki innych podmiotów niż posiadacze gospodarstw rolnych w zakresie zwalczania chorób zakaźnych zwierząt

Na mocy zmiany omawianej ustawy w lipcu 2017 r., poza działaniami podejmowanymi bezpośrednio w obszarze gospodarstwa rolnego, pewne obowiązki w zakresie zwalczania chorób zakaźnych mogą również zostać nałożone na dzierżawców, jak i zarządców obwodów łowieckich¹⁴. Mianowicie lekarz weterynarii może zastosować nakaz odstrzału sanitarnego zwierząt dzikich, a także nałożyć na nich obowiązek zgłaszania przypadków padnięć lub dostarczania odstrzelonych zwierząt łownych do określonych miejsc. Ma to istotne znaczenie przy diagnostyce chorób zakaźnych zwierząt (próbkobranie, badanie kliniczne), np. przy wystąpieniu ASF, CSF, wścieklizny. Rozwiązanie to jest uzasadnione potrzebą ograniczenia możliwości szerzenia się chorób zakaźnych wśród zwierząt łownych, które będą miały kontakt z pozostawianymi w lesie produktami ubocznymi pochodzenia zwierzęcego. Tusze odstrzelonych zwierząt łownych, zwłok tych zwierząt lub ubocznych produktów pochodzenia zwierzęcego pochodzących od tych zwierząt muszą zostać zagospodarowane w określony sposób.

14 Na temat przenoszenia chorób ze zwierząt dzikich na gospodarskie piszą E.M. Fèvre, B.M. Bronsvoort, K.A. Hamilton, S. Cleaveland, *Animal movements and the spread of infectious diseases*, „Trends in Microbiology” 2006, nr 14, s. 125-131.

Z kolei do obowiązków zarządców dróg publicznych należy, po wydaniu odpowiedniego nakazu lekarza weterynarii, wykładanie mat dezynfekcyjnych. Szczególne działania mogą być także nałożone na zarządców przejść granicznych oraz podmioty prowadzące działalność w zakresie produkcji, przetwarzania lub dystrybucji produktów lub pasz z zastosowaniem określonej technologii. Poza wymienionymi instrumentami, lekarz weterynarii ma prawo wskazać konieczność zastosowania innych, o ile wynikają one ze stosowanych bezpośrednio w systemie prawa polskiego przepisów Unii Europejskiej dotyczących zwalczania chorób zakaźnych zwierząt, zapewniających bezpieczeństwo epizootyczne, w szczególności: zapobieganie, ograniczanie lub eliminowanie zagrożeń dla zdrowia publicznego.

5. Program zwalczania chorób zakaźnych

Istotną rolę w zwalczaniu chorób zakaźnych odgrywają określone przez Głównego Lekarza Weterynarii specjalne programy. Mają one na celu wykrycie występowania zakażeń czynnikami wywołującymi choroby zakaźne zwierząt lub poszerzenie wiedzy o ryzyku wystąpienia takich chorób (art. 57 ust. 1 pkt 2 ustawy). Przykładem może być wprowadzony w 2017 roku „Program mający na celu wczesne wykrycie zakażeń wirusem wywołującym afrykański pomór świń i poszerzenie wiedzy na temat tej choroby oraz jej zwalczanie”¹⁵. Zawarto w nim między innymi historyczny przebieg choroby, rodzaj koniecznych do podjęcia działań wraz ze wskazaniem, jakie powinny być ich efekty, sposoby ich finansowania, etc.

Obowiązujące przepisy prawa umożliwiają wprowadzenie programu zwalczania, w drodze rozporządzenia ministra właściwego do spraw rolnictwa, dopiero po jego ostatecznym zatwierdzeniu w formie decyzji przez Komisję Europejską. Zgodnie z art. 13 ust. 2 rozporządzenia 652/2014¹⁶, Komisja Europejska przekazuje państwom członkowskim do dnia 30 listopada każdego roku, wykaz programów krajowych, które zostały zatwierdzone pod względem technicznym i zaproponowane do współfinansowania. Termin na ostateczne zatwierdzenie przez Komisję Europejską programów krajowych i wysokość środków finansowych na ich realizację wpływa dnia 31 stycznia każdego roku. Wykaz programów zatwierdzonych pod względem

15 Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 14 marca 2017 r. w sprawie wprowadzenia w 2017 r. na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej „Programu mającego na celu wczesne wykrycie zakażeń wirusem wywołującym afrykański pomór świń i poszerzenie wiedzy na temat tej choroby oraz jej zwalczanie”, Dz.U. z 2017 r. poz. 626 ze zm.

16 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 652/2014 z dnia 15 maja 2014 r. ustanawiające przepisy w zakresie zarządzania wydatkami odnoszącymi się do łańcucha żywnościowego, zdrowia zwierząt i dobrostanu zwierząt oraz dotyczącymi zdrowia roślin i materiału przeznaczonego do reprodukcji roślin, zmieniające dyrektywy Rady 98/56/WE, 2000/29/WE i 2008/90/WE, rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 178/2002, (WE) nr 882/2004 i (WE) nr 396/2005, dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/128/WE i rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1107/2009 oraz uchylające decyzje Rady 66/399/EWG, 76/894/EWG i 2009/470/WE, Dz.Urz. UE L 328 z dnia 12.12.2015, s. 126-126.

technicznym jest równoważny ze zgodą komisji na ich wprowadzenie przez państwo członkowskie z dniem 1 stycznia danego roku.

6. Wsparcie publiczne w zakresie zwalczania chorób zakaźnych

Wykonanie decyzji administracyjnej lekarza weterynarii czy Inspekcji Weterynaryjnej często wiąże się z ograniczeniem bądź zaprzestaniem produkcji, co niesie za sobą określone straty dla rolnika, tudzież hodowcy. Decyzje te są szczególnie dotkliwe ekonomicznie, jeżeli z ich treści wynika konieczność dokonania uboju lub zabicia zwierzęcia, albo gdy efektem wykonania decyzji jest padnięcie osobnika na skutek zastosowania określonych w ich treści nakazów. W takiej sytuacji ustawodawca przewiduje możliwość dochodzenia odszkodowania ze środków budżetu państwa, a z żądaniem takim może wystąpić posiadacz zwierząt.

Odszkodowanie przysługuje, zgodnie z treścią art. 49 ust. 1 Uoz, za: bydło, świnie, owce, kozy, konie, kury, kaczki, gęsi, indyki, perlice, przepiórki, kuropatwy, bażanty, strusie, jeleniowate, rodziny pszczele oraz ryby słodkowodne. Przesłanką jego uzyskania jest utrata zwierzęcia. Wysokość odszkodowania odpowiada jego wartości rynkowej, a podlega ona ustaleniu na podstawie średniej z trzech kwot wyceny przyjętych przez powiatowego lekarza weterynarii oraz dwóch wyznaczonych przez niego rzeczoznawców.

Szczególne zasady wyceny zostały określone w § 6 rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 30 lipca 2009 r., zgodnie z którym powinna ona nastąpić przed zabiciem zwierzęcia z nakazu organu Inspekcji Weterynaryjnej, a w przypadku zwierzęcia padłego w wyniku zastosowania zabiegów nakazanych przez ten organ – niezwłocznie po jego padnięciu¹⁷. Ponadto, zgodnie z pkt 1 ust. 2 § 6 cytowanego rozporządzenia, wartość rynkową zwierzęcia podlegającego oszacowaniu ustala się, w przypadku zwierząt rzeźnych, uwzględniając jego gatunek, masę, kondycję i wiek. W ocenie sądu, w sprawie I Ca 221/13, ustalenie wartości rynkowej zwierzęcia polega na ustaleniu takiej wartości, która byłaby najbardziej zbliżona do wartości możliwej do uzyskania za dany rodzaj zwierzęcia, produktu posiadanego przez hodowcę, na rynku przy uwzględnieniu kryteriów określonych we wskazanym powyżej rozporządzeniu¹⁸.

Gdy zwierzę poddano ubojowi, a jego mięso jest zdatne do spożycia przez ludzi, odszkodowanie pomniejsza się o kwoty uzyskane ze sprzedaży mięsa i jego ubocznych produktów. W drugim przypadku, odszkodowanie przysługuje również za zniszczone z nakazu organu Inspekcji Weterynaryjnej produkty pochodzenia zwierzęcego oraz jaja wylęgowe, pasze i sprzęt, które nie mogą być poddane odka-

17 Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 30 lipca 2009 r. w sprawie rzeczoznawców wyznaczonych przez powiatowego lekarza weterynarii do przeprowadzenia szacowania, Dz.U. Nr 142, poz. 1161.

18 Wyrok Sądu Okręgowego w Elblągu I Wydział Cywilny z dnia 30 września 2013 r.

zaniu. Jego wysokość odpowiada wartości rynkowej zniszczonych produktów, ustalonej w sposób określony powyżej dla zwierząt.

Przesłanką uwzględnienia żądania odszkodowania jest, jak to stwierdził Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 13 listopada 2014 r., sygn. akt V CSK 35/14, spełnienie wymagań weterynaryjnych, określonych dla danego rodzaju i zakresu prowadzonej działalności, w tym działalności nadzorowanej, a nie sam fakt uboju zwierząt w oparciu o decyzję administracyjną¹⁹. W omawianej sprawie powód nie wykazał, by zapewnił wymagania zdrowotne, sanitarne, technologiczne i organizacyjne przeniesionych z konieczności kur. Wymagania te zostały określone w przepisach obowiązujących w 2010 r., czy to w formie ustawowej, czy aktów prawnych prawa europejskiego, znajdujących bezpośrednie zastosowanie do oceny przestrzegania porządku prawnego, w zakresie wymaganym do uzyskania tak szczególnego świadczenia, jak odszkodowanie określone ustawą o ochronie zdrowia zwierząt. Sam fakt opieki weterynaryjnej hodowcy nie stanowi wystarczającej przesłanki do uzyskania odszkodowania.

Ustalanie wysokości odszkodowania jest kwestią indywidualną i zależną od danego przypadku wystąpienia choroby oraz rodzajów czynności, jakie należy podjąć w celu jej likwidacji bądź ograniczenia przemieszczania. Zdecydowanie choroba zwierzęcia implikuje powstanie szkody w majątku jego posiadacza. Odpowiednio, Sąd Rejonowy w Golubiu-Dobrzyniu w wyroku z dnia 22 czerwca 2016 r. w sprawie o sygn. akt I C 189/15 uznał, że Skarb Państwa każdorazowo, działając w interesie społecznym, wypłaca hodowcy odszkodowanie za produkt, który jako potencjalnie niebezpieczny dla społeczeństwa podlega zniszczeniu²⁰. Stąd także określa szczegółowo i indywidualnie sposób, w jaki ustala się wysokość odszkodowania ze środków budżetu państwa.

Warto w tym miejscu podkreślić, że wysokość odszkodowania będzie również uzależniona od tego, czy działalność posiadacza zwierząt miała charakter hodowlany, i co za tym idzie, czy jest ono objęte oceną użytkową i zostało wpisane do ksiąg hodowlanych. Ocenie sądu będzie podlegało, czy ma miejsce chów zwierząt czy ich hodowla. W cytowanym powyżej orzeczeniu (sygn. akt I C 189/15) sąd uznał, że chów to żywienie, utrzymanie, pielęgnacja i prosty rozród, zaś hodowla to jest zespół wszystkich zabiegów mających na celu pokoleniową poprawę danych cech ujętych w założonym programie hodowlanym poprzez selekcję i rozród oraz dobór par do rozrodu. Zatem w sprawie, która dotyczyła kwestii uzyskania odszkodowania w przypadku chowu kur niosek, stwierdził on, że produkcja ta była pozbawio-

19 Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 listopada 2014 r., sygn. akt V CSK 35/14, Lex 1628960.

20 Wyrok Sądu Rejonowego w Golubiu-Dobrzyniu I Wydział Cywilny z dnia 22 czerwca 2016 r., sygn. akt I C 189/15.

na cech typowych dla hodowli. Nie miały więc zastosowania przepisy dotyczące uwzględnienia wartości hodowlanej stada, co zwiększyłyby kwotę odszkodowania.

Wskazane prawo do odszkodowania nie przysługuje, jeżeli posiadacz zwierzęcia nie zastosował się do obowiązków określonych w przepisach o systemie identyfikacji i rejestracji zwierząt lub obowiązków określonych w omawianej ustawie (art. 49 ust. 7). W szczególności, gdy wprowadził on do swojego gospodarstwa zwierzę, o którym wiedział, że jest chore, zakażone lub podejrzane o zakażenie lub chorobę, jest nieoznakowane lub bez paszportu zwierzęcia, jeżeli jest wymagany przepisami o systemie identyfikacji i rejestracji zwierząt, oraz dokonał tego z naruszeniem przepisów obowiązujących w tym zakresie. Podmiot nie ma również uprawnień do otrzymania odszkodowania między innymi za zwierzęta oraz produkty pochodzenia zwierzęcego, jaja wylęgowe, pasze i sprzęt, które stanowią własność podmiotów prowadzących działalność w zakresie transportu, obrotu produktami pochodzenia zwierzęcego, jajami wylęgowymi lub paszami, jak i uboju zwierząt lub produkcji mięsa, a także przywiezione lub umieszczone na rynku z naruszeniem przepisów obowiązujących w tym zakresie.

Jak podniósł Sąd Najwyższy w cytowanym powyżej wyroku z dnia 13 listopada 2014 r. (sygn. akt V CSK 35/14), prowadzenie działalności nadzorowanej oznacza obowiązek stosowania się do wymagań wskazanych w przepisach ogólnych omawianej ustawy oraz spełnienia wymagań weterynaryjnych określonych dla danego rodzaju i zakresu prowadzonej działalności nadzorowanej. W zakresie spełniania wymagań weterynaryjnych podmiot prowadzący działalność nadzorowaną obowiązany jest zapewniać wymagania lokalizacyjne, zdrowotne, higieniczne, sanitarne, organizacyjne, techniczne lub technologiczne, zabezpieczające przed zagrożeniem epizootycznym, epidemicznym lub zapewniające właściwą jakość produktów, obejmujące w szczególności wymagania dotyczące stanu zdrowia zwierząt będących przedmiotem działalności nadzorowanej lub wykorzystywanych do jej prowadzenia, w tym odnoszące się do badań potwierdzających ten stan oraz określonych szczepień ochronnych (art. 1 pkt 1 oraz 4 ust. 1 i 2). Normę tę należy traktować jako ogólną, która jest adresowana do każdego podmiotu prowadzącego działalność nadzorowaną. Realizację wymagań w niej zawartych zapewniają, wraz z przepisami unijnymi, opracowane przez ustawodawcę programy zwalczania chorób zakaźnych, które każdy podmiot prowadzący działalność nadzorowaną powinien stosować. Ten obowiązek skorelowany jest z prawem do odszkodowania ze środków budżetu państwa, w sytuacji, w której wymienione w art. 49 ust. 1 ustawy zwierzęta zostały zabite lub poddane ubojowi z nakazu organów Inspekcji Weterynaryjnej albo padły w wyniku zastosowania zabiegów nakazanych przez te organy przy zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt podlegających obowiązkowi zwalczania. Odszkodowanie ze środków budżetu państwa nie przysługuje w sytuacjach określonych w art. 49 ust. 7 Uoz, w tym między innymi także wtedy, gdy posiadacz wprowadził do swo-

jego gospodarstwa zwierzę z naruszeniem przepisów obowiązujących w tym zakresie (art. 49 ust. 7 pkt 2 lit. c).

Należy podkreślić, że decyzja w sprawie odszkodowania wydana przez powiatowego lekarza weterynarii jest ostateczna. Posiadacz zwierzęcia niezadowolony z tej decyzji może, w terminie miesiąca od dnia jej doręczenia, wnieść powództwo do sądu rejonowego.

Przestrzeżenie zawartych w ustawie rozwiązań prawnych można postrzegać jako pewien sposób realizowania jej funkcji ochronnej. Otóż, jak stwierdził Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 6 listopada 2015 r., sygn. II CSK 52/15, perspektywa utraty możliwości uzyskania odszkodowania, o którym mowa w art. 49 ust. 1 tej ustawy, ma mobilizować hodowców do przestrzegania obowiązków wskazanych w ust. 7 pkt 1 tego przepisu, a odszkodowanie może być uznane za swoistą gratyfikację dla hodowców za ich poszanowanie²¹. Na skutek zmiany ustawy w 2016 r. przewidziano dla podmiotu, który poniósł koszty związane z realizacją nakazów i wdrażaniem poszczególnych instrumentów, ich zwrot ze środków budżetu państwa²². Takie rozwiązanie prawne jest bardzo istotne, gdyż skorzystanie przez powiatowego lekarza weterynarii z rozszerzonego katalogu nakazów w wielu przypadkach wiąże się z koniecznością poniesienia dużych wydatków przez zobowiązanych do ich wykonania. Wiążą się one np. z zakupem materiałów, urządzeń lub poczynieniem innego rodzaju inwestycji.

7. Odpowiedzialność z tytułu nieprzestrzegania zasad zwalczania chorób zakaźnych

Z uwagi na negatywne skutki, jakie mogą towarzyszyć występowaniu chorób zakaźnych, ustawodawca przewidział sankcje karne oraz administracyjne za nieprzestrzeganie zasad zawartych w omawianej ustawie. Mianowicie, na podstawie art. 78 pkt 2 Uoz, ten kto nie stosuje się do nakazów, zakazów lub ograniczeń wydanych w celu zwalczania choroby zakaźnej zwierząt lub zapobiegania takiej chorobie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 3. Przykładem może być chociażby niewykonanie nakazu przeprowadzenia u zwierząt ponownego badania serologicznego w kierunku afrykańskiego pomoru świń²³. Sąd Okręgowy w Lublinie w wyroku z dnia 30 grudnia 2015 r., sygn. akt XI Ka 918/15, przyjął w tym przypadku, że rolnik dopuścił się czynu z art. 78 pkt 2, którego efektem było uruchomienie procedury uwalniania stada od wirusa tej choroby. Mimo że w przypadku wystąpienia chociażby podejrzeń co do istnienia tej cho-

21 Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 listopada 2015 r., sygn. II CSK 52/15, Lex nr 1956346.

22 Zob. art. 3 pkt 4b ustawy z dnia 23 września 2016 r. o zmianie niektórych ustaw w celu ułatwienia zwalczania chorób zakaźnych zwierząt, Dz.U. z 2016 r. poz. 1605.

23 Wyrok Sądu Okręgowego w Lublinie z dnia 30 grudnia 2015 r., sygn. akt XI Ka 918/15.

roby wydaje się odpowiednio takie nakazy i zakazy, jakby w rzeczywistości choroba istniała, co daje lepsze możliwości jej zwalczania. Jednakże, zdaniem sądu, te nie nastąpiły z uwagi na beczynność rolnika.

Sankcje, o których mowa powyżej, są także przewidziane w przypadku osoby, która udaremnia lub utrudnia wykonanie czynności wynikających z nakazów organów Inspekcji Weterynaryjnej, wydanych w związku ze zwalczaniem choroby zakaźnej zwierząt (art. 78 pkt 4 Uoz).

Szczególne rozwiązania w zakresie sankcji administracyjnej zostały dodane w 2016 r.²⁴ Dotyczą one możliwości nakładania przez Inspekcję Weterynaryjną kar pieniężnych za niewykonywanie niektórych obowiązków wymienionych w art. 44 ust. 1 i 1a, art. 45 ust. 1, art. 46 ust. 3 Uoz, w tym nałożonych w programach: 1) zwalczania chorób zakaźnych zwierząt, 2) mających na celu wykrycie występowania zakażeń czynnikami wywołującymi choroby zakaźne zwierząt lub poszerzenie wiedzy o ryzyku występowania takich chorób, 3) nadzoru nad chorobami zakaźnymi zwierząt akwakultury, mającego na celu osiągnięcie przez terytorium kraju, strefę lub enklawę statusu wolnego od danej choroby zakaźnej, 4) zwalczania chorób odzwierzęcych i odzwierzęcych czynników chorobotwórczych wymienionych w rozporządzeniu nr 2160/2003²⁵, w załączniku I, oraz 5) bioasekuracji. Kara wymierzana jest w pieniądzu według kwoty wielokrotności przeciętnego wynagrodzenia miesięcznego w gospodarce narodowej za rok poprzedzający, ogłaszanej przez Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego (art. 85aa ust. 1 Uoz). Przyjęcie takiego rozwiązania powinno wpłynąć na bardziej efektywne zwalczanie chorób zakaźnych zwierząt. Wydaje się, że przyznanie organom Inspekcji Weterynaryjnej wskazanych środków (w tym przymusu) powinno służyć przestrzeganiu przepisów przez ich adresatów, i tym samym ograniczaniu szerszenia się chorób zakaźnych zwierząt.

Warto podkreślić, że przy ustalaniu wysokości kar pieniężnych, każdorazowo powiatowy lekarz weterynarii bierze pod uwagę, stopień spowodowanego zagrożenia dla bezpieczeństwa zdrowia publicznego lub zdrowia zwierząt oraz zakres stwierdzonych naruszeń lub ich stopień, a także, odpowiednio, wielkość gospodarstwa, liczbę zwierząt, powierzchnię gospodarstwa lub wielkość produkcji w zakładzie, których dotyczy dane naruszenie.

24 Zob. art. 3 pkt 12 ustawy z dnia 23 września 2016 r. o zmianie niektórych ustaw w celu ułatwienia zwalczania chorób zakaźnych zwierząt, Dz.U. z 2016 r. poz. 1605.

25 Rozporządzenie (WE) nr 2160/2003 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 17 listopada 2003 r. w sprawie zwalczania salmonelli i innych określonych odzwierzęcych czynników chorobotwórczych przenoszonych przez żywność, Dz.Urz. UE L 325 z dnia 12.12.2003, s. 1-15.

8. Podsumowanie

Ustawa, będąca przedmiotem analizy w niniejszym artykule, formułuje w sposób jednoznaczny prawa i obowiązki producenta rolnego oraz hodowcy w zakresie zwalczania chorób zakaźnych zwierząt gospodarskich. Cięży na nich bezpośrednia odpowiedzialność za rozprzestrzenianie się chorób i zastosowanie wskazanych w decyzji administracyjnej powiatowego lekarza weterynarii działań. Rola tego ostatniego jest doniosła, bowiem dokonuje on doboru najskuteczniejszych z punktu widzenia weterynarii instrumentów i czuwa nad ich realizacją. Mogą one w szczególności prowadzić do ograniczenia potencjału produkcyjnego rolnika. Jednakże wszelkie, lecz uzasadnione jego uszczuplenia, wynikające z wykonania decyzji organu publicznego podlegają odpowiedniej rekompensacie.

Bez wątpienia, kwestią zasadniczą przy zwalczaniu choroby zakaźnej zwierząt jest upływ czasu, jaki nastąpił od momentu zakażenia do chwili podjęcia odpowiednich czynności przez powiatowego lekarza weterynarii. Konstrukcja przyjęta w obowiązującej ustawie, z jednej strony umożliwia podjęcie działań *ad hoc*, a z drugiej przewiduje określone sankcje za beczynność zobowiązanego podmiotu. Pozytywnie należy ocenić przepisy implikujące współpracę posiadaczy zwierząt z lekarzem weterynarii w zakresie zarówno zwalczania chorób zakaźnych zwierząt, jak i ich prewencji. Skuteczne egzekwowanie przestrzegania nakazów i zakazów przyczynia się do poprawy warunków bioasekuracyjnych w gospodarstwie zapobiegających dalszemu szerzeniu się choroby, co zarówno ogranicza koszty ich wystąpienia, jak i wpływa na trwałość gospodarowania.

COMBATING INFECTIOUS DISEASES OF LIVESTOCK
– SELECTED LEGAL ASPECTS

Keywords: emerging infectious diseases, epidemiological surveillance, vector-borne diseases, infectious disease prevention

The article refers to the issues of ensuring the safety of husbandry in the face of the occurrence of diseases and the role of the district veterinarian. Preventing and combating of infectious diseases in animals is essential obligation of the state in terms of its administrative activities. The paper presents the basic national regulations on prevention of infectious diseases in animals in connection with the activities of a veterinarian. It was found that the regulations create the wide cooperation of animal owners with the veterinarian in both the combat against infectious diseases and their prevention. It has been noted that effective enforcement of the orders and prohibitions in this area contributes to improved bioasecuration on the farm, thus ensuring its economic viability.

Bibliografia:

- Fěvre E.M., Bronsvoort B.M, Hamilton K.A., Cleaveland S., Animal movements and the spread of infectious diseases, „Trends in Microbiology” 2006, nr 14.
- Junker F., Komorowska J., van Tongeren F., Impact of Animal Disease Outbreaks and Alternative Control Practices on Agricultural Markets and Trade: The case of FMD, OECD Food, Agriculture and Fisheries Working Papers 2009, nr 19, OECD Publishing.
- Listos P., Dylewska M., Gryzińska M., Rys historyczny prawnych aspektów ochrony weterynaryjnej zwierząt w Polsce, „Przegląd Prawa i Administracji” 2017, nr 108.
- Pawlak H., Lipiński M., Leksykon zootechniczny, Poznań 2016.
- Pilarz Ł.B., Administracyjny nadzór epidemiologiczny – rola lekarza weterynarii, „Weterynaria News” z 8.04.2014 r., <http://weterynarianews.pl> (dostęp: 8.10.2017).
- Rudy M., Rudy A., Postępowanie administracyjne przy zwalczaniu wysoce zjadliwej grypy ptaków, „Życie Weterynaryjne” 2005, nr 12.
- Tomley F.M., Shirley M.W., Livestock infectious diseases and zoonoses, „Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences” 2009, nr 27.